

Sibil·la de Fortià, la reina empordanesa

Sibil·la de Fortià forma part d'un món encavalcat entre el relat històric i el mite. Un personatge interessant i oblidat que, de cop i volta, algú rescata i fa arribar al públic. Llavors entra al món de les llegendes.

Text > **JORDI ARBONÈS (Nif)**
Fotos > **CLAUDI VALENTÍ**

En el segle XIV, el poble de Fortià, a l'Alt Empordà, era una fortificació situada a la línia defensiva del domini de Castelló d'Empúries. Un lloc des del qual es controlava la vall. Estava habitat per gent de la petita noblesa, per vas-

salls i servents que es dedicaven al pasturatge i l'agricultura. Un dels petits nobles que hi tenia propietats era Berenguer de Fortià, que va tenir tres fills, Marquesa, Bernat i Sibil·la. Sibil·la es va casar amb un vidu noble, Artal de Foces, el qual havia entrat al servei

del rei Pere III el Cerimoniós, que llavors governava la cort de Catalunya i Aragó. Era un home de confiança del rei, amb el qual havia fet moltes campanyes. El matrimoni amb el noble va comportar que Sibil·la se n'anés a viure a una mansió important de Barcelona. La jove va passar d'estar-se en un petit poble empordanès a la vida cortesana del cap i casal. Un cop mort Artal, el rei va prendre Sibil·la com a tercera concubina.

Sibil·la era jove (no se sap quin any va néixer) i la seva bellesa i gràcia, fora mida, van representar un canvi a la cort, perquè l'antiga dona amb qui s'havia casat el Cerimoniós, Elionor de Portugal, era lletja, molt lletja, segons les cròniques. L'arribada de Sibil·la, a més, va regirar els paràmetres establerts; va representar un canvi de paradigma, ja que no era d'origen noble. La seva bellesa va fer trontollar la cort. En aquella època tot eren guerres, guanys i pèrdues de territoris en els quals el rei lluitava per consolidar-se o mantenir-se. Al monarca no li tremolava la mà a l'hora d'enviar cavallers i soldats a combatre els seus opositors.

>> Tres llibres centrats en la figura de Sibil·la de Fortià.

>> Placa de la plaça que Girona ha dedicat a la reina Sibil·la.

El Cerimoniós

Pere III era un home culte amb un caràcter despòtic, avar i amb pocs escrúpols, que mantenia litigis amb opositors com ara el comte d'Empúries. Procurava que el reialme catalanoaragonès fos durador, i en aquest context, assolir objectius polítics justificava l'ús de qualsevol tipus de mitjans. Va tenir conflictes contra Castella, Gènova i Sardènia, i també a Mallorca. Li deien «el del punyale» perquè per prudència sempre en duia un, es guardava les espatlles i no volia mostrar feblesa. Les topades amb el comte d'Empúries van durar força temps. En aquell món feudal, Pere el Cerimoniós era molt poderós. Va formar la Generalitat i aplicava la justícia sense mostrar debilitat. Com a anècdota, s'explica que no tenia cortines per tapar les execucions de presoners i enemics.

El segle XIV

La baixa edat mitjana va ser una època convulsa, d'epidèmies i crisis religioses. A Avinyó van sorgir els antipapes, que qüestionaven el poder del Vaticà,

La intel·ligència de Sibil·la era natural i intuïtiva. Va aprendre lletra, les normes socials, l'elegància i la discreció i, sobretot, les bones maneres de la nova classe social.

però el Cerimoniós no es va decantar ni a favor de Roma ni d'Avinyó. Amb la quantitat de crisis que hi va haver, el feudalisme va començar a davallar, i els estats centralitzats es van anar consolidant cada vegada més. Europa va patir l'anomenada «petita edat de gel», una baixada generalitzada de les temperatures que va malmetre les collites. Molta gent va emigrar a les ciutats. Va sorgir una burgesia que cada vegada acumulava més poder i, a Catalunya, es va anar abolint l'esclavitud gradualment i es van començar a perseguir jueus, sarraïns i infidels. Durant la primera meitat del segle, Catalunya va ser pròspera, però tot hi va canviar sobtadament i hi va esclatar, com una torrentada, una forta crisi econòmica i d'aliments que hi va fer aparèixer el fantasma de la fam. D'altra banda, es va propagar la plaga de la pesta bubònica, que va arribar a Europa des de l'Àsia i que es va manifestar cíclicament durant dos segles.

La cort

Un cop mort Artal de Foces, el marit de Sibil·la, la vídua, que feia temps que corria per la Barcelona de l'elit, d'alguna manera s'havia anat fent visistent. La llum de la seva mirada plebea havia il·luminat el desig del rei, qui, fins llavors, s'havia contingut. Quan Sibil·la va tenir una filla bastarda del rei (Isabel), ell li va proposar entrar a la cort perquè fos la seva tercera concubina (encara que hi ha qui defensa que era la quarta), cosa que Sibil·la va acceptar. En aquell moment, Sibil·la va posar en joc el seu futur. D'entrada, la seva presència va ser ben rebuda pels fills del rei, Joan i Martí, perquè no representava cap perill; hi van tenir bones relacions i un tracte excel·lent.

L'aprenentatge

Sibil·la era analfabeta, i gràcies a unes monges cridades del monestir de Sixena i posades al seu servei, es va interessar per instruir-se. Això implicava aprendre des de zero. En aquella època, les dones que provenien de casa bona no havien de saber gaire res, només havien de complir el protocol de la seva classe social. Però la intel·ligència de Sibil·la era natural i intuïtiva. Va aprendre lletra, les normes socials dels nobles i com s'havia de comportar, l'elegància i la discreció i, sobretot, les bones maneres implícites en la nova classe social en què havia entrat. Es va adaptar en un ambient difícil i desconegut, ja que provenia de la petita noblesa, de la ignorància absoluta (la miraven de cua d'ull); pertanyia al món dels cavallers empordanesos, una gent rústica i pobre en mitjans, més acostumada a les armes que a la cultura.

Va assumir que era fonamental acomodar-se a la cort. Al regne, les arts, les lletres i els coneixements científics

>> L'historiador Pol Messeguer.

estaven protegits pel rei, el qual impulsava la cartografia i l'astronomia. El monarca, a més, va crear les universitats de Perpinyà i d'Osca.

El casament

L'ambient bonhomíus i la vida plàcida van canviar quan el rei, un cop morta la seva dona (la lletja), amb cinquanta-sis anys va decidir casar-se amb Sibil·la, fer-la reina i legitimar la filla, Isabel. El casament es va celebrar a Barcelona d'una manera senzilla, i la coronació es va fer a Saragossa, amb una festa de gran solemnitat. Per als fills del Cerimoniós, Joan i Martí, el seu pare havia perdut les cartes de navegar. Llavors, es van activar uns mecanismes que havien romàs ocults fins aleshores; Sibil·la era confiada i no s'havia adonat que trepitjava un territori ple de trampes i d'arenas movedisses. Pel reialme van començar a córrer calúmnies i difamacions contra ella. Per desmuntar la bona imatge que el poble en tenia, se'n va crear un personatge pervers, fetiller i, finalment, va esdevenir l'encarnació d'una bruixa. S'usava la seva bellesa

per relacionar-la amb el diable, ja que en aquell temps era habitual connectar l'extrema bellesa de les dones amb el fet que tinguessin poders obscurs. A les cròniques sobre els reis catalans no s'expliquen aquests detalls, que eren «qüestions col·laterals», a part que les dones hi sortien poc.

La plebea empordanesa havia arribat a ser la dona més poderosa del regne, i la seva transició del res al tot era una qüestió imperdonable per a l'hereu, Joan, que va covar un odi definitiu cap a ella. Era l'hereu i no estava disposat que una maleïda madrastra sorgida de l'Empordà profund li furtés el tron. La veia com una impostora. Es deia que la seva ascensió havia estat possible gràcies a pactes ocults amb el mal, i el fet de ser titllada de bruixa era una de les pitjors acusacions en aquell temps. Representava o bé la mort (les torturaven i les penjaven) o un estigma que sempre hauria d'arrossegar la «culpable» i la seva família. Habitualment, qui patia la repressió eclesiàstica eren dones pobres, ningú no s'atrevia a acusar cap dona de la noblesa. Hi havia classes socials immunitzades a

la cacera de bruixes. En aquella època, la Santa Inquisició era implacable, ja que es va constituir com un poder paral·lel, en bona part gràcies al gran inquisidor nascut Girona, Nicolau Eimeric, que va escriure un llibre sobre l'aplicació de la tortura, el *Directorium Inquisitorum* ('Manual d'inquisidors').

A Europa s'assumia que la Inquisició s'imposés com un important contrapoder polític. Els religiosos que jutjaven i ordenaven matar gent, en el segle XIV, van aconseguir un poder que, en certa manera, ha arribat fins avui en dia. Es diu, tot i que no està contrastat, que quan el Cerimoniós va condemnar Eimeric (l'inquisidor general de la cort), un personatge díscol i de mal ferrar, a morir ofegat a l'aigua del riu Ter, va ser la reina Sibil·la qui el va salvar.

A banda, la reina havia tingut un altre fill, Pere, que s'havia mort abans de fer un any, però que hauria estat un altre hereu de la Corona.

La reina

Sibil·la acostumava a protegir famílies modestes que li servaven gratitud i donava suport, en la mesura que podia, a

>> L'església de Fortià.

>> Placa de la plaça de Fortià dedicada a la reina Sibil·la.

les classes menys afavorides. Era una bona persona i tenia cura de la seva imatge. Li agradava ser reconeguda com algú que feia coses bones per la gent senzilla. Aquesta dedicació li reportava molta popularitat entre el poble baix. Donava diners a les prostitutes per Setmana Santa, perquè durant aquell període no podien exercir la professió, i influïa en algunes decisions del rei. Aquesta actitud, la de corregir injustícies, va afavorir que, d'una banda, fos vista com una reina diferent i propera als súbdits, i de l'altra, com una impostora que intervenia en assumptes que no li pertocaven. El que sobrava dels àpats, on es congregava una munió de convidats, beneficiava els pobres, els hospitals i els ordes religiosos. Era molt devota i complia tots els preceptes de l'Església.

El nepotisme

La reina solia dir: «Cadascú ha de pensar primer en els seus parents; després en els estranys», i ho va complir. A partir de llavors, l'ingrés a la cort de familiars i de la petita noblesa empordanesa va suposar que l'alta noblesa, formada per grans feudataris, cada vegada fos més hostil amb Sibil·la. Va formar un nombrós seguici de camar-

lencs, cortesans, dames, cambreres i servidores, algunes de les quals eren presoneres sardes. Això representava unes despeses importants, que el rei sempre pagava. Les copes i els plats d'argent estaven servats en un gran bagul de plata adornat amb pedres precioses, i a dins hi havia una banya

que un aventurer havia obtingut en un territori llunyà de l'Àsia, sostreta d'un animal llegendari, l'unicorn (l'amulet tenia moltes virtuts, però la millor era que servia per detectar els aliments enverinats).

Li agradava vestir-se amb la millor roba, sedes i mitges, que en aquell temps eren un luxe modern. Era una apassionada de les joies (robins, safirs, dia-

mants, perles i agulles d'or), que comprava quan alguna nau procedent de l'Orient arribava a Barcelona. Es deia que comprava joies als lladres del port. Eren unes compres impulsives que implicaven contraure deutes importants amb els mercaders i que trigava a saldar.

Una lluita soterrada

En casar-se amb Sibil·la, el rei havia fet una maniobra per apaivagar l'actitud hostil de l'alta noblesa, i això el va enfrontar amb l'hereu. Joan no estava disposat que la nova reina li usurpés el

tron, i d'aquesta manera va començar un relat que remet a les obres de l'autor anglès Shakespeare, que descriu l'ànima humana gràcies a les lluites de poder. Tota monarquia només persegueix un sol objectiu: mantenir la nissaga. Pere III era deutor del protocol dinàstic, però gràcies a una dona jove, plebea i bella, durant un temps es va atrevir a intentar canviar la tendència predominant.

Sibil·la va afavorir l'entrada a la cort de la petita noblesa empordanesa a la qual protegia, una qüestió absolutament inacceptable per al poder consolidat, i el Cerimoniós volia apaivagar l'ànsia de poder dels nobles, que veien perillar els seus privilegis. Llavors, es van aguditzar les divergències entre l'alta noblesa i la petita, dues faccions que, tot i que no es van enfrontar amb les armes, ordien conxorxes per dur a terme quan el rei fos mort. L'antiga reina, Elionor de Portugal, l'anomenada «reina grossa», només s'havia envoltat de nobles d'alt llinatge. De mica en mica, la petita noblesa i la burgesia incipient van anar fent-se un lloc a les ciutats, el funcionariat i els centres civils de poder. Pere III va intentar una cosa impossible: aglutinar les diverses forces del regnat, les emergents i les clàssiques. No se'n va sortir. Governar a favor dels súbdits i les diferents capes socials era una empresa utòpica.

A banda d'això, el conflicte amb el comte d'Empúries va ser llarg i Sibil·la va tornar a l'Empordà seguint el rei, tot i que viatjaven en comitives diferents. A Figueres, on el rei s'allotjava a la Posada del Senyor Rei, hi van estar un temps. Van declarar una treva, però no va funcionar, i l'enfrontament armat els va fer recular. Aleshores, ella i el rei es van refugiar a Besalú. El litigi es va acabar amb un pacte i, a la llarga, Empúries va aconseguir el que demanava, l'autonomia com a comtat. En aquell temps, un rei que no estigués ficat en cap guerra era vist amb recel.

>> Una portada de La Sibil·la:

La revista de Fortià.

>> Tomba de Sibila a la catedral de Barcelona.

La mort del rei

Quan Pere el Cerimoniós va emmalaltir, a la cort es van començar a escampar un seguit d'amenaces. Llavors, la reina va descobrir amb nitidesa els perills que no havia considerat: «Ningú no pot escapar del seu destí», li havien dit les monges anys enrere. Havia arribat més lluny que qualsevol altra dona de la seva classe social; havia pecat d'ambició. Estava al cim del món i, de cop, tot trontollava. Va veure venir els llops i va decidir no presentar-los batalla: va fugir i va abandonar el rei agonitzant. Feia dies que amb el seu germà Bernat tenien les caixes plenes i preparades per sortir corrent, i així ho van fer: es van embarcar en un vaixell a Barcelona i van anar fins a Sitges amb un petit seguici de fidels. El rei s'havia mort. Llavors el rei nou, l'hereu Joan, va començar una persecució implacable per fer-la presonera, ja que ella ocupava el nucli del seu rancor.

S'explica que Sibila va fugir enduent-se robes i joies. L'acusaven de no haver assistit el rei, de furt i de no haver estat a les exèquies del Cerimo-

niós perquè era una dona que havia viscut al costat del rei gràcies als seus dots sexuals. La llegenda s'engrandia. La bellesa que durant un temps havia estat una virtut, de cop, era un delictes i una monstruositat. La seva mala influència havia portat el rei al declivi i a la mort, tot i que el rei s'havia mort de tuberculosi (1387). La van menysprear i difamar, i la van qualificar de meuca i fetillera; es deia que havia emmetzinat el rei per regnar en contra de l'hereu. També corria la brama que havia estat el rei qui l'havia aconsellat de fugir, tement-se la reacció del fill, amb qui havia tingut moltes desavinences.

Un cop mort el rei, la reina va ser perseguida i acusada d'haver estat una madrastra malvada, intrigant, perversa i lladre, i de posseir poders malèfics. Ella, veient la ferotgia desbocada de l'hereu i de la seva dona, Violant de Bar, es va refugiar al castell de Sant Martí Surroca, que era del seu germà Bernat. El castell va ser assetjat, perquè el rei Joan temia que s'exiliés a França o a Sardenya. Al final, Sibila

es va entregar i hi va fer un pacte, en el qual van intervenir a favor seu el papa d'Avinyó, Climent VII, i el bisbe de Saragossa. A ella i al seu germà els van commutar la pena de mort, però quant als seus fidels, uns vint-i-cinc, no hi va haver perdó i els van executar. A dos d'aquests, després d'haver estat tancats en gàbies de ferro, els van decapitar i esquarterar a la plaça de Sant Jaume, ja que, segons la Santa Inquisició, l'ànima d'un cos esquarterat no podia arribar al cel.

El silenci

S'ha dit que a Sibila, la reina caiguda en desgràcia i acusada de bruixa, la van torturar. La Inquisició disposava d'uns ginys molt sofisticats. Ella va confessar que havia robat i que n'estava penedida; amb el seu germà van tornar tot el que els havia donat el Cerimoniós. Se li van concedir uns diners vitalicis perquè es mantingués oculta i, sobretot, en silenci. Joan, el nou rei, que s'havia casat amb Violant de Bar, va restablir el poder de l'alta noblesa. Sibila havia perdut seguidors: els empordanesos

que havia situat a la cort van canviar de bàndol i cadascú va procurar per si mateix.

Sibil·la va esdevenir una reina oculta (presonera). Ho havia tingut tot i de cop no tenia res. Va estar un temps reclosa al castell de Montcada i després la van traslladar a un convent de les carmelites descalces de Barcelona. Allà es va morir el novembre de 1406.

El final

La història de l'única reina que han tingut els empordanesos és repleta de misteris i, malgrat la versemblança dels fets, el goig i l'horror de les històries medievals, al capdavant, reflecteixen la foscor d'una època. S'ha explicat que Sibil·la era mala persona, que manipulava el rei amb metzines i tenia contactes amb el dimoni; una fetillera horrible i una alquimista terrible, però no va enverinar ningú. El rei era vell i estava feble de salut. Cal destacar, no obstant això, que Sibil·la tenia contactes amb un enigmàtic nigromant, un tal Saragoci de Mallorca, al qual van detenir i processar. El nigromant era un mag que dominava qüestions indefinibles, endevinava a partir de l'examen de les vísceres dels morts i també podia invocar els esperits.

Va ser una reina inhabitual, una dona que es relacionava amb capitans de vaixells, amb pobres, mercaders i lladres, i amb cases d'empenyorament a l'hora d'aconseguir joies, ja que n'era una addicta. Era intel·ligent, i a partir d'haver estat una peça forana en la cadena del poder establert van començar les especulacions. S'havia situat on no li pertocava. Aleshores, la reina bonica es va transformar en la imatge estereotípica de la dona que gràcies al sexe (el diable) havia escalat posicions. Va passar de ser una reina formosa a esdevenir un personatge sinistre.

Recuperació i llegenda

Sobre Sibil·la de Fortià s'han escrit poemes, cançons i diverses biografies i novel·les. Qui va popularitzar-ne la figura va ser el dramaturg Frederic Soler, *Pitarra*, quan va crear l'obra *Batalla de reines* a partir de la vida de la reina a la cort, que es va estrenar al teatre Romea l'any 1887. L'argument descriu l'enfrontament entre la dona del rei Joan, Violant de Bar, i Sibil·la. Sibil·la estava envoltada d'enigmes i era la dolenta.

L'obra de Pitarrà remet als inicis del teatre popular català (segle XIX), ja que va ser un impulsor del teatre contemporani. Va triomfar amb aquesta obra i amb moltes altres, i hi feia servir la llengua del carrer. *Batalla de reines* comença després de la mort de Pere el Cerimoniós i continua durant el mandat de l'hereu, Joan. El fil que estira Pitarrà està basat en l'enfrontament entre Violant de Bar, casada amb l'hereu del tron, i Sibil·la, la cobdiciosa nouvinguda al poder. L'acció explica l'amor matern de Violant de Bar contraposat amb l'orgull i l'ambició de Sibil·la, que ha segrestat el fill de la primera. Un drama teatral de tres actes i en vers difícil de veure avui en dia.

El record

A Fortià i a altres poblacions gironines hi ha carrers que recorden la reina. Sembla que a Fortià, d'entrada, els ve-

ïns es van oposar a dedicar-li un carrer; tenia uns antecedents perversos. Es diu que va ser el falangista Andreu Brugués, que aleshores era president de l'Institut d'Estudis Empordanesos, qui va assenyalar la casa que ara es mostra com el lloc on van néixer Sibil·la i els seus germans. Una indicació poc fonamentada, però que al cap dels anys ha anat agafant categoria i ha aportat un escenari físic que ajuda a visualitzar la llegenda de la reina empordanesa.

Epíleg

La tomba de Sibil·la és a la catedral de Barcelona. Abans d'acabar-hi, les seves despulles van passar per diverses vicissituds: Isabel II de Borbó, l'any 1852, va ordenar traslladar a un lloc noble la saca amb els seus quatre ossos, que havien sobreviscut a un convent cremat, perquè es mantingués el record de la reina.

>> Estàtua de Frederic Soler, Pitarrà, autor de l'obra *Batalla de reines*, inspirada en Sibil·la de Fortià, a la Rambla de Barcelona.

